

**ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ І ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ**

Розглянуті погляди Омеляна Терлецького на роль політико-географічного положення України для її розвитку в різні історичні епохи. Показана правильність прогнозів вченого відносно політичного майбутнього Української держави.

Ключові слова: політико-географічне положення, державне утворення, Україна.

Volodymyr Hrytsevych, Antonina Dubcheva, Omelian Terleckyj and the researches of political and geographical position of Ukraine. *The opinions of Omelyan Terleckyi are considered to the role of political and geographical position of Ukraine for its development in different historical epochs. The rightness of his prognoses is shown in political future of the Ukrainian state.*

Key words: political and geographical position, state forming, Ukraine.

Вступ. На початку і в першій половині ХХ століття активізувалась наукова думка свідомої частини української інтелігенції відносно перспектив суверенності майбутньої української держави. Одним з таких інтелігентів, що виступив з розгорнутими науковими публікаціями був Омелян Терлецький¹. Як за освітою, так і за практичним спрямуванням, він поєднав у собі два фахи: історію та географію, що для нас є особливо цінним. Висловлені О.Терлецьким геополітичні ідеї не втратили актуальності в наш час і залишаються інтелектуальним надбанням української науки.

Аналіз публікацій. Паралельно з О.Терлецьким у цьому ж напрямку працювали інші вчені, серед яких особливо виділимо Степана Рудницького. Головним у політико-географічному положенні України С.Рудницький [5] вважає її відношення до основних шляхів світової торгівлі і шляхів політичної експансії великих держав. Для України, на

¹ Коротка біографічна довідка про Омеляна Терлецького (1873-1958) [1]. Народився в Ярославському повіті, здобув гімназійну освіту в Стрию і з 1892 по 1896 рік навчався на філософському факультеті Львівського університету. Його викладачами були, зокрема, Михайло Грушевський і Антоні Реман. Ще будучи студентом опублікував перші дві наукових праці в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» у Львові.

У 1898 році почав працювати в Тернопільській гімназії як вчитель географії. Географічна освіта й практика викладання так вплинули на майбутнього науковця, що надалі, працюючи переважно істориком, він зберіг географічний стиль мислення, і кожна його велика наукова публікація ілюструється численними картами. У віці 34 роки, маючи вже солідний стаж педагогічної діяльності та чималий життєвий досвід, О.Терлецький став першим директором новоствореної Чортківської гімназії і очолював її до початку першої світової війни.

З 1923 по 1924 рік і з 1926 по 1927 рік був головою Головної Управи «Рідної школи» та Учительської громади в Львові, працював у головному відділі товариства «Просвіта». У 1926 році видав підручник «Елементарна географія» для українських гімназій. З 1940 по 1948 рік (з перервою на війну) працював викладачем на історичному факультеті Львівського університету. Серед найцікавіших його наукових праць варто назвати: «Історія Української держави», 1923-1924 (у двох томах); «Вплив природи на історію України», 1930; «Україна заборолом культури і цивілізації перед степовиками», 1930; «Гетьманська Україна і Запорізька Січ», 1935.

думку вченого, важливим у сучасних умовах є не лише її сусідське чи регіональне, а також і її глобальне геополітичне положення. Зокрема, для сусідського положення – це межування з оточуючими країнами, для регіонального – знаходження України на південному сході Європи, для глобального положення – на стику цивілізацій між Європою, Азією та Африкою. С.Рудницький виділяє ще відмінність в тому, що політико-географічне положення – категорія історична, змінюється в часі і залежить від конкретних обставин, держав, які мають на неї вплив, а будь-яке актуальне геополітичне положення має риси минулого, так само як воно формує майбутнє положення держави.

Важливим для С.Рудницького в політико-географічному положенні України є його «близькосхідний аспект положення в північному запллі Чорного моря, чим визначається найкоротший шлях для експансії великих держав Європи в одних випадках на Балкани, в інших – на Закавказзя, Персію, Месопотамію, Азію» [5]. Її політико-географічне положення визначається як окраїнне з усіма наслідками, які з цього випливають. Також С.Рудницький висвітлює невідповідність політико-географічне положення України щодо Росії і робить висновок що «...політико-географічне значення України для Росії полягає в тому, що Україна є великим, людним і багатим краєм на південній границі імперії. Природні границі Кавказу, Чорного моря, Карпат необхідні для будь-якої держави, що хоче панувати над цілим Сходом Європи, може дати лише володіння Україною» [5].

Політико-географічне положення є складовою частиною географічного положення, що, в свою чергу, як зазначає проф. О.Шаблій [6], є одною із фундаментальних категорій географічної науки. Воно являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (це може бути країна, місто, тощо) до географічних данностей, що лежать по за ним і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив. У світі немає двох об'єктів, наприклад держав, які б мали однакове політико-географічне положення.

Найбільше значення мають сусіди 1-го порядку, з якими країна безпосередньо межує. Тут важливими є сусідських держав, їх ставлення до даної країни та спрямування зовнішньої політики. Зовнішні політичні та економічні умови країни залежать від того, чи межує вона з дружньою або з вороже налаштованою державою, економічно більш чи слабше розвиненою, багатого чи бідною на природні ресурси [3].

Важко прохідні гірські системи на державному кордоні є бар'єрами для торгівлі та культурних зв'язків, але водночас формують більш стійкі кордони. А проведені по вододілах кордони є стабільнішими, ніж по руслах річок, оскільки жодна із сторін не має переваг у зв'язку з однобічним контролем над перевалами [8].

Метою роботи є вивчення внеску Омеляна Терлецького в дослідження політико-географічного положення України.

Результати дослідження. Найцікавішою в досліджуваному аспекті є праця О.Терлецького «Вплив природи на історію України» [7], видана в 1935 році. Далі розглянемо її головні ідеї.

У першу чергу слід відзначити розуміння автором значимості поняття положення. Він пише: «Географічне положення краю є найважливішим з усіх природних чинників для народу, який цей край замешкує».

Спочатку Омелян Терлецький досліджує особливості політико-географічного положення різних історичних державних утворень українського народу.

«Усі наші держави, чи то Київська держава, чи то Галицько-волинська, чи то держава з з козацької доби, чи врешті найновіші наші держави, що повстали в 1917-1918 роках, усі вони були континентальними (сухопутними) державами» [7]. І далі «Цей континентальний характер української території мав очевидячки свої наслідки. Першим і головним наслідком було те, що Україна все мала і має багато сусідів і то дуже ріжнородних» [7].

Потрібно сказати, що Києворуська держава – один із найяскравіших політичних феноменів тогочасного світу–започаткувала державотворчу традицію українського народу. Вже у IX–X формується могутня слов'янська держава–Київська Русь, яка розкинулася на величезних просторах Східної Європи від Балтійського (Варязького) моря на півночі до Чорного (Руського) моря на півдні, від Сяну на заході до Волги на сході. Стратегічно важливими для Київської держави були зв'язки з Чорним (Понтійським, Руським) морем. Головною пристанню на той час слугувало місто Олешня на Дніпрі (зараз Олешки коло Херсону).

Київська держава ще на початку свого існування зустрілася з експансією сусідніх держав, які намагалися заволодіти над Східною Європою. Привабливими для них були не лише нові поселення, а передусім природні багатства. Найбільш вразливими місцями, через які легко потрапити на наші землі були річки Дніпро, Двіна, Волга, Каспійське море та ін. Для Візантії важливою стратегічною базою був Крим, але на той час вона була настільки ослаблена, що не намагалася зазіхати на цю територію, тому зв'язки її з слов'янами обмежувалися до торгівлі та іноді переговорів у сусідських справах. Значно більшу активність проявляли східні сусіди слов'ян, яких О.Терлецький називає «степовики». Він правильно відзначає, що саме Україна стала тим «заборолом», який захистив від «степовиків» усю західноєвропейську цивілізацію.

Галицько–Волинська держава була помітним геополітичним чинником в Європі та вітчизняній історії, оскільки: по–перше, вона успадкувала політичну традицію Київської держави, збагативши, розвинувши її у контексті тодішніх європейських політичних тенденцій; по–друге, позиція Галицько–Волинського князівства суттєво впливала на

політичні процеси в Європі; по-третє, за своїм політичним становищем, територією, політичною, економічною, військовою могутністю, рівнем культури вона була однією з найбільших держав й розвивалась на єдиній етнічній основі; по-четверте, у руслі тогочасних політичних традицій держава мала унормовану систему організацій влади; Нарешті, по-п'яте, завдяки інтенсивним зносинам із Західною Європою вона уникла однобічної орієнтації на Візантію, непродуктивних азійських впливів [6].

Можна з упевненістю стверджувати, що розвиток Галицько-Волинської держави був пов'язаний з її географічним положенням: країна розміщувалася на шляху, що найкоротшою лінією з'єднував Балтійське море з Понтійським (Чорним) морем і після занепаду Києва перейняла на себе головні торгові і політичні функції. Важливу комунікаційну функцію відігравав східно-західний шлях, господарство західних земель було на високому рівні. Населення було тут густіше, аніж на сході. А близьке сусідство з Заходом принесло українському народові нові культурні впливи і надбання. Галицько-Волинське князівство завдяки стійкому політико-географічному положенні протягом цілого сторіччя стала головним політичним центром для всієї України.

Особливе політико-географічне положення виникло в добу козацької української держави часів гетьманщини. Центром політичної організації другої української держави стало тоді Запоріжжя (Козацька держава), що простягалася широкою смугою від Дністра і Південного Бугу на заході до Дінця на сході. Внаслідок військових дій значно скоротилися українські землі – без Галичини, західного Полісся і західної Волині, які тоді стали сусідами першого порядку, але ненадовго. Основний масив її території пролягав на Правобережжі Дніпра, вздовж його лівої притоки Десни до Брянська (Стародубщина) на півночі, аж до Путивля, Лебедина і Харкова та річки Донець на сході, та вниз уздовж Дніпра до Чорного моря на півдні [2].

Згадує О.Терлецький про війни України з «Польщею», а тако ж сто унки з «Московщиною». Росія високо оцінювала значення портів Одеси й Херсона для торгівлі українською пшеницею. В тексті роботи є навіть така емоційна фраза: «Москалі жили тільки тим, що дістали з України».

Дуже цікавими і проючими є думки автора про долю України в складі СРСР. Він пише: «... нинішня Радянська Україна хочби вона була й незалежною державою, то вона не стояла би міцно на Чорному морю і не мала би забезпеченого фронту від сторони моря так довго, як довго вона не відбере від Росії Крим» [7]. Це було написано в 1935 році!

В іншому місці автор зазначає: «... в майбутності, коли Україна стане незалежною, і взявши в своє посідання Кримський півострів, стане міцно на берегах Чорного моря» [7]. Отже, на думку О.Терлецького, Крим є дуже важливим геополітичним елементом

української держави.

На підставі проведеного дослідження О.Терлецький робить такі висновки [7]:

- «... український народ не може тепер нарікати на географічне положення свого простору. Завдяки йому світове становище України стає поступово чим раз гірше»;
- «... з усього виходить, що це географічне положення вийде Україні на користь».

Висновки. Омелян Терлецький здійснив цікаве й потрібне дослідження політико-географічного положення України в різні епохи її існування. Він об'єктивно оцінив особливості такого положення, зробив правильні оцінки перспектив та особливостей українського державотворення. Висловлені вченим ідеї залишаються актуальними для нинішнього покоління науковців та політиків.

Література:

1. Грицевич В.С. Патріарх української чортківської гімназистики [про О.Терлецького] // І плюс. Чортківський інформаційний тижневик. № 19 (225) від 3 червня 2010 року.
2. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. Редактори Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 1990. –560 с.
3. Паламарчук О.М. Теоретико–методичні засади дослідження геополітичного положення країни // Український географічний журнал. – 1998. - №1 – с.19-23
4. Політична історія України: Посібник для студентів ВНЗ / За ред. В.І.Танцюри – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 488 с.
5. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І.Шаблія: Світ, 1994. – 416с
6. Соціально–економічна географія України: Навч. Посібник / За ред. проф. О.І.Шаблія Вид. друге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.
7. Терлецький О.А. Вплив природи на історію України. –Львів. 1935.
8. Трохимчук С.В., Федунь О.В. Політична географія світу: Навч. посібник. –Львів: Простір М, 2006.- 274с.